

Суперечності очікування змін

Михайло Міщенко,
заступник директора соціологічної служби Центру Разумкова

Василь Юрчишин,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

Сьогодні, коли почали з'являтися перші офіційні статистичні дані стосовно розвитку вітчизняної економіки, які засвідчують покращення результатів у I п/р 2023 р., доречним є послідовний моніторинг складових очікуваного і бажаного економічного і політичного зміцнення країни. Традиційно, в умовах відсутності або крайньої обмеженості економічної інформації особливу вагу набувають дослідження громадської та експертної думки. Результати таких опитувань не можуть претендувати на об'єктивне представлення соціально-економічної динаміки. Так само, вони не можуть претендувати на «візуалізацію» політичного середовища, яке має безпосередній вплив на зростання і розвиток. Однак, вони (результати) все ж можуть слугувати «підказкою» стосовно позитивних змін і «вузьких місць», які створюють, відповідно, стимули і бар'єри на шляху розвитку країни та її найближчих перспектив¹.

Про правильність руху країни. Насамперед, зазначимо, що Центром Разумкова упродовж років проводяться систематизовані соціологічні та експертні дослідження стосовно різноманітних аспектів соціально-економічного і суспільно-політичного середовища України, результати яких повністю і відкрито представлені на сайті Центру.

Одним з центральних в опитуваннях Центру Разумкова є питання стосовно правильності руху країни. Розподіл відповідей на вказане питання значною мірою відображає узагальнені поточні здобутки і суперечності розвитку країни.

Історично, результати розподілу відповідей на вказане питання демонстрували вельми критичне ставлення українців до розвитку ситуації в країні – у переважній більшості випадків негативні (що країна рухається у неправильному напрямі) відповіді суттєво перевищували позитивні (що країна рухається у правильному напрямі). При цьому, започаткувавшись, негативні тенденції мали досить стійкий характер (утримувались досить довгий період часу), позитивні ж, зазвичай, тримались лише кілька місяців після чергових виборів керівництва країни (і швидко структура відповідей поверталась до «звичного» порядку). Навіть у досить спокійному 2021 р. (коронавірусна криза минула, інфляційний тиск слабкий, гривня стабільна) число тих, хто вважав, що події розвиваються у неправильному напрямі майже втричі перевищувала чисельність тих, хто висловлював переконання, що країна рухається у правильному напрямі (таблиця «*У правильному чи неправильному напрямі...»*).

Однак, все кардинально змінилось у лютому 2022 р. Після початку протидії вторгненню російських військ в Україну частка тих, хто вважав, що події розвиваються у правильному напрямі, постійно зростала. За даними опитування у вересні 2022р., вже 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, і лише 28% - що в неправильному. За даними опитувань навесні 2023р, частка тих, хто відповів, що події розвиваються у правильному напрямі, стала ще більшою (56-61%), а частка тих, хто дотримується думки, що події розвиваються в неправильному напрямі, знизилася до 21-22%².

¹ Див. докладніше: Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. / К.: Центр Разумкова, 2023. –

https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf

² Звичайно, суб'єктивна оцінка правильності руху країни сьогодні безпосередньо пов'язана із станом справ на фронті і успіхах ЗСУ у визволення країни. Дійсно, наприкінці зими - початку весни всі українці очікували контрнаступу українського війська, з чим пов'язувалось швидке визволення і покращення життя.

Втім, у літні місяці спостерігається деяке зниження цього показника (до 52%, тобто до рівня, який спостерігався восени 2022р., коли настрої та очікування українців та їх оцінки розвитку, хоча вже були вельми позитивні, однак все ще відображали високі ризики ескалації. (Так само, 27% респондентів вважають, що події розвиваються в неправильному напрямі, а 21% не визначилися).

У правильному чи неправильному напрямі розвиваються події в Україні,
% відповідей

	05'21	09'22	11'22	01'23	02-03'23	05'23	07'23
У правильному напрямі	21,5	51,0	51,2	58,9	60,6	55,7	52,1
У неправильному напрямі	59,6	27,8	29,4	23,6	21,0	21,9	26,8
Важко відповісти	18,9	21,3	19,4	17,5	18,5	22,4	21,1

До докладнішої інтерпретації цих результатів ми звернемося далі. Тут лише зазначимо, стійке покращення оцінок (з літа 2022 р. по весну 2023 р.), як вказувалось у наших попередніх аналітичних публікаціях, було викликане тим, що³:

- відбувалася консолідація суспільства, зумовлена необхідністю боротьби із зовнішнім ворогом. Політична конфронтація формально зникла з порядку денного;
- формувалася чітка ціль суспільного розвитку і суспільної дії, де ключовим поняттям є перемога. Сама ж перемога асоціювалася з міцністю і героїзмом Збройних сил України;
- у суспільства з'явилося чіткі уявлення у системі координат «свої-чужі», як у внутрішньому, так і міжнародному середовищах, що зумовлює чітке бачення того, від кого можна чекати допомоги і що першочергово потрібно робити.

Проміжний висновок 1. Після початку протидії вторгненню російських військ в Україну, згідно соціологічних досліджень Центру Разумкова, частка тих, хто вважав, що події розвиваються у правильному напрямі, постійно зростала. Не зважаючи на нинішнє незначне зниження відповідного показника, більшість респондентів переконані у правильності руху країни, зберігаючи при цьому оптимізм і впевненість у правильності обраного шляху.

Оцінка самопочуттів економічних підприємств і домогосподарств. Поряд з дослідженнями Центру Разумкова, у публічному просторі також (наприкінці липня - початку серпня) представлена низка результатів досліджень, виконаних іншими різними інститутами, стосовно оцінок економічного стану країни. Звичайно, такі дослідження (у т.ч. Центру Разумкова) різнопланові, спрямовані на різні об'єкти, із застосуванням різних методик. Тому їх агрегування далеко не завжди раціональне, а, можливо, навіть недоцільне. Між тим, вони надають можливість оцінити поточні процеси в країні з різних позицій. Звернемо увагу на три дослідження, які віддзеркалюють погляд бізнесу і домогосподарств.

У липні НБУ оприлюднив [результати власного дослідження](#) ділової активності та очікувань вітчизняних підприємств у II кв. 2023 р. Загальний висновок був цілком позитивний. Зокрема:

- не зважаючи на активні бойові дії, бізнес уперше з початку повномасштабної війни очікував зростання ділової активності в наступні 12 місяців;
- респонденти очікували зростання обсягів виробництва товарів та послуг, а також були позитивно налаштовані щодо розвитку власних підприємств;
- поліпшилися інфляційні та курсові очікування;
- помітно покращилася ділова активність, що відбулося на зростанні індексу ділових очікувань;
- суттєво пом'якшилися негативні оцінки щодо інвестиційних видатків на проведення будівельних робіт і кількості працівників та ін.

³ Див., зокрема: Стан економіки і перспективи її відновлення у 2023р. / К.: Центр Разумкова, 2023. – <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/18/2023-MATRA-I-KVARTAL-8.pdf>

Поряд з цим, результати Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) стосовно [опитування](#) і збору інформації про поточний стан економіки на рівні українських підприємств у червні 2023 р (опубліковано на початку серпня) певним чином підтверджують вказані тенденції. Зокрема:

- у коротко- та середньостроковій перспективі бізнес зберігає оптимізм, хоча й утримується від чітких прогнозів на віддалену перспективу, що засвідчує зростання довгострокової невизначеності;
- поточна ситуація характеризується як досить позитивна, частка підприємств, що працюють майже на повну та на повну потужність, є найвищою з початку війни;
- оцінки економічної політики уряду з підтримки бізнесу дещо погіршились, але поки залишаються задовільними.

Тобто, надані бізнесом результати (у рамках обох вказаних досліджень) вказують на те, що економічний стан підприємств у II кв. став помірно кращим, ніж був у I кв. 2023 р. Звичайно, такий позитивний зсув міг б засвідчувати формування нового базису соціально-економічного відновлення країни вже у найближчій перспективі.

Однак, у частині підтвердження вказаної тези виникають певні перестороги, оскільки результати інших досліджень вказують на погіршення самопочуття вітчизняних домогосподарств. Зокрема, у [дослідженні Info Sapiens](#) «Споживчі настрої в Україні» у червні 2023 р. зафіксовано падіння усіх складових індикатора споживчих настроїв українців – від особистого матеріального становища до стану економіки країни, від оцінок поточної ситуації до очікувань на майбутнє.

Це зниження відбулося після зростання відповідних показників у травні. Так, Індекс споживчих настроїв (ІСН) у червні зменшився на 9,5 пунктів та становив 82,5 п. (у травні ІСН складав 92 п., що на 7,4 п. вище попереднього показника), тобто знизився до рівня квітня. Подібне зниження переважно стосується й інших складових вказаного дослідження.

Тобто, громадяни країни виявили певну стурбованість стосовно власного добробуту, а їх оцінювання ситуації на споживчих ринках як на поточний період, так і на найближче майбутнє супроводжується ризиковими очікуваннями. Певним чином це входить у суперечність з результатами вказаного дослідження НБУ (проведеного також для II кв. 2023р.), що, зокрема, може трактуватись наявністю часового лагу, коли потрібен певний період часу, щоб позитивні виробничі зміни «досягли» рівня домогосподарств.

Таким чином, результати Центру Разумкова, проведені у травні-липні, певним чином перегукуються з результатами ІСН і мають дещо іншу спрямованість стосовно результатів бізнес-опитування НБУ та ІЕД.

Відтак, є підстави стверджувати, що у першій половині літа 2023 р. вітчизняні підприємства послідовно переборюють негаразди, спричинені війною, і поступово покращують власну виробничу спроможність. Поряд з цим, у населення зменшився (хоча й відносно незначним чином) рівень впевненості у правильності руху країни, що може сигналізувати про початок посилення суспільно-політичних дисбалансів (про що докладніше далі).

Проміжний висновок 2. За результатами досліджень різних аналітичних центрів, є підстави стверджувати, що економічний стан підприємств у II кв. був кращим, ніж у I кв. 2023 р. Оцінювання ж громадянами ситуації на споживчих ринках як на поточний період, так і на найближче майбутнє супроводжується ризиковими очікуваннями. Втім, попри дещо суперечливі прояви у результатах, найголовніший висновок досліджень полягає у тому, що, не зважаючи на випробування, громадяни і бізнес цілком раціонально оцінюють поточну ситуацію і розвиток подій, і, більше того, **продовжують бути оптимістично налаштовані** на зміни.

Гендерний розподіл стосовно правильності руху. Повертаючись до результатів Центру Разумкова, вкажемо, що важливим для оцінки громадянами тенденцій розвитку країни є гендерний аспект, тобто розподіл відповідей на ті чи інші питання, які надаються чоловіками і жінками. Загалом, вважається, що чоловіки мають більш раціональний склад мислення, жінки – більш чутливі та емоційні.

Розподіл відповідей про правильність руху країни демонструє лише певні (з-за короткого часового ряду) особливості розподілу відповідей (таблиця «Гендерний розподіл правильності руху»). Водночас, навіть короткостроковий розподіл відповідей може вказувати на психологічну налаштованість окремих груп громадян до їх сприйняття подій.

Зокрема, можна помітити, що:

- у спокійний період (травень 2021) жінки «спокійніше» оцінюють розвиток ситуації в країні – кількість як позитивних, так і негативних відповідей, наданих жінками, є меншими, ніж наданих чоловіками («у правильному»: чол – 22,7%, жін – 20,5%; у «неправильному»: чол – 61,2%, жін – 58,3%). При цьому, жінки менш схильні надавати однозначну відповідь («важко відповісти»: чол – 16%, жін – 21%);
- подібна ситуація спостерігається у період підвищених очікувань (зокрема, змін на фронті) (лютий-березень 2023 р.). Те, що події розвиваються у правильному напрямі підтримують 62% чоловіків і 59% жінок, у неправильному – 23% і 19%, відповідно. При цьому, жінки знову ж таки більш схильні до вагань («важко відповісти»: чол – 15%, жін – 22%);
- в інші періоди категоричній відповідей різняться – в одних випадках чоловіки (порівняно з жінками) більш схильні розглядати розвиток подій як позитивний процес і менш категоричні у наданні негативних оцінок (листопад 2022), в інших ситуація зворотня (липень 2023). Між тим, практично в усіх випадках жінки менш схильні строго однозначно оцінювати напрями змін.

Гендерний розподіл правильності руху, % відповідей

	Травень 2021р.			Листопад 2022р.			Лютий-березень 2023р.			Липень 2023р.		
	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін
У правильному	21,5	22,7	20,5	51,2	52,9	49,6	60,6	62,3	59,1	52,1	51,7	52,5
У неправильному	59,6	61,2	58,3	29,4	27,3	31,2	21,0	22,9	19,3	26,8	27,5	26,0
Важко відповісти	18,9	16,1	21,2	19,4	19,8	19,2	18,5	14,7	21,6	21,1	20,8	21,4

Проміжний висновок 3. Результати досліджень у більшості випадків вказують на те, що чоловіки схильні надавати дещо категоричніші відповіді стосовно правильності руху (при однозначному виборі «правильний» чи «неправильний» напрям). Водночас, практично в усіх випадках жінкам притаманні більші вагання, і вони менш схильні строго однозначно оцінювати напрями змін.

Про довіру до Президента і правильність руху. Звернемо увагу на ще один важливий висновок у частині «правильності руху». Звичайно, напрям руху країни значною мірою задається політичним керівництвом країни. Слід визнати, що далеко не завжди декларації і дії влади є зрозумілими для суспільства, а ще рідше підтримуються громадянським суспільством.

Тому серед питань Центру Разумкова виокремлює група, спрямована на встановлення рівня **довіри громадян до державних інститутів**. Слід зазначити, що з початку вторгнення у суспільстві підтримується високий рівень довіри до інститутів суспільства. Так, за результатами

останнього опитування⁴, серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (ім довіряють 93% опитаних), добровольчих загонів (87%), волонтерських організацій (83%), Державної служби з надзвичайних ситуацій (81%), Національної гвардії України (81%), Президента України (80%), Державної прикордонної служби (78%), Міністерства оборони України (75%), Служби безпеки України (67%) та ін.

Звернемо увагу, що останніми роками, якщо до окремих інститутів довіра була високою завжди (насамперед, ЗСУ, волонтерських організацій), то стосовно інших відбулися кардинальні позитивні зміни. Так, зміна балансу відповідей стосовно довіри до Президента країни виявилася рекордною – від мінус 21 п. (влітку 2021 р.) до плюс 70 п. (влітку 2023 р.) (таблиця «Довіра до найвагоміших інститутів»).

Поряд з цим, до ряду провідних інститутів довіра залишається традиційно низькою. Так, більшість респондентів висловлюють недовіру судам (судовій системі загалом) (не довіряють 70%), політичним партіям (68%), державному апарату (чиновникам) (67%), Верховній Раді України (56%), Уряду (52%).

Довіра до найвагоміших інститутів

	липень-серпень 2021				травень 2023				липень 2023			
	не довіряють*	довіряють**	важко відповісти	баланс довіри-недовіри***	не довіряють*	довіряють**	важко відповісти	баланс довіри-недовіри***	не довіряють*	довіряють**	важко відповісти	баланс довіри-недовіри***
Збройні сили України	24,8	68,3	6,7	43,5	3,5	93,0	3,4	89,5	5,3	92,6	2,3	87,3
Президент України	57,6	36,2	6,2	-21,4	11,3	83,3	5,4	72,0	15	79,9	5,2	64,9
Уряд України	72,0	21,5	6,6	-50,5	48,8	39,4	11,9	-9,4	52,2	39,1	8,7	-13,1
Верховна рада України	75,1	18,7	6,1	-56,4	55,2	34,9	10,0	-20,3	56,3	36,2	7,6	-20,1

* сума відповідей «зовсім не довіряю» та «скоріше не довіряю»

** сума відповідей «повністю довіряю» та «скоріше довіряю»

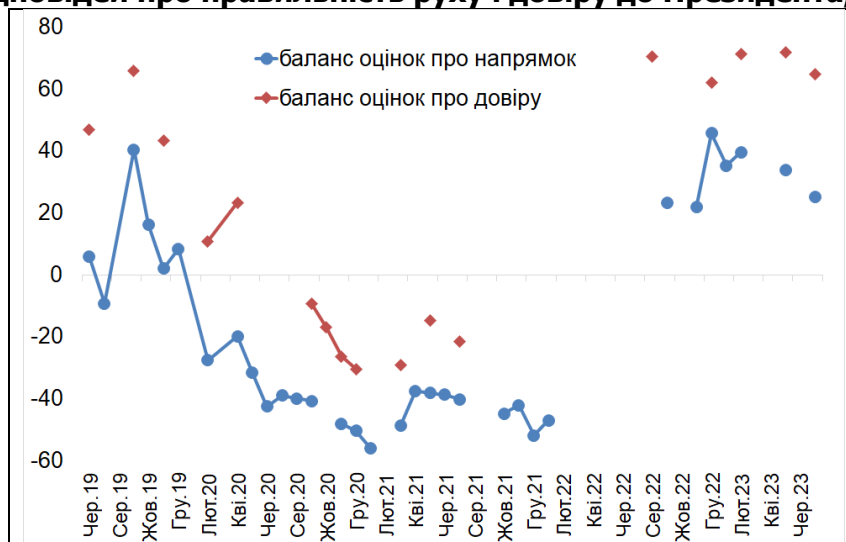
*** різниця між часткою тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє

Відтак, через рівень довіри до Президента громадяни підтверджують готовність до прийняття напряму руху і політичного курсу країни, однак лише в умовах коли вони (громадяни) мають практично взірцеві інститути (рівень довіри до яких перевищує 80%), які мужньо та успішно захищають Батьківщину (діаграма «Баланси відповідей про правильність руху і довіру до Президента»). Підкреслимо, довіра до Президента в умовах війни значною мірою ґрунтується на довірі до ЗСУ та їх спроможності успішного захисту країни. Закріплення такої довіри до Глави держави можливе лише завдяки успішним діям в інших сферах державного будівництва (що віддзеркалиться у позитивних оцінках респондентів).

Відтак, психологічна прийнятність правильності руху країни та політична довіра до головного владного інституту проявляються у взаємозв'язку достатньо чітко. Однак, такий взаємозв'язок має закріплюватись у частині посилення змістовності інших соціально-економічних складових.

⁴ Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 11 липня 2023 року в рамках проекту Програми МАТРА, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.

Баланси відповідей про правильність руху і довіру до Президента, % відповідей

Проміжний висновок 4. Важливим висновком є те, у взаємозв'язку результатів відповідей стосовно правильності руху і довірі до Президента проявляється суспільна прийнятність політичного курсу країни. Поряд з цим, є підстави стверджувати, що довіра до Президента ґрунтується до максимально високій довірі до ЗСУ, саме завдяки яким відбувається зміцнення і консолідація країни, у т.ч. сприяючи посиленню державного та інституційного будівництва.

Про здатність подолання труднощів. Ще одним важливим результатом дослідження Центру Разумкова є те, що консолідація суспільства і чітке визначення суспільних цілей сприяло зростанню соціального оптимізму і віри в майбутнє, а з тим і суттєвому покращенню очікувань стосовно здатності України подолати існуючі проблеми і труднощі.

Згідно результатів Центру Разумкова, так само, як і у частині визначеності правильності руху, якщо перед початком широкомасштабної війни в Україні переважали критичні оцінки стосовно здатності країни подолати проблем і труднощів, то після початку широкомасштабної війни, як не дивно, оцінки громадян стали помітно більш оптимістичними. Вірогідно, це пов'язано з вірою громадян у те, що країна, яка перемогла кривавого ворога, знайде спроможність і взаєморозуміння своїх громадян у створенні нової держави, вільної від корупції і зухвальства, а з тим – знаходитиме раціональні виважені рішення проблем нового демократичного будівництва.

Так, якщо у «спокійному» травні 2021р. 19% респондентів вважали, що Україна здатна подолати існуючі проблеми і труднощі протягом найближчих кількох років, то у вересні 2022р. – 41%, а I кв. 2023р. – понад 49%. Частка тих, хто вважає, що Україна здатна це зробити у більш віддаленій перспективі, знизилася з 47% до 43% у вересні 2022р. і до 36% наприкінці I кв. 2023р., а частка тих, хто вважає, що вона взагалі не здатна подолати проблеми та труднощі, знизилася з 23% до 3-5% взимку і навесні 2023р. Подібний розподіл зберігається і у літній період (таблиця «Про подолання Україною проблем і труднощів»).

Про подолання Україною проблем і труднощів, % відповідей

	05'21	09'22	11'22	01'23	02-03'23	05'23	07'23
здатна подолати протягом найближчих трьох років	19,2	40,6	44,1	49,9	49,4	43	42,7
здатна подолати у більш віддаленій перспективі	47	42,6	39,9	37	35,9	43,2	41,7
не здатна	22,7	5,2	8,8	5,1	3,4	4,8	6,4
Важко відповісти	11	11,6	7,2	8,0	11,3	9,0	9,2

Стосовно ж гендерного розподілу відповідей про спроможність подолання труднощів, то спостерігається лише незначна відмінність (таблиця «Гендерний розподіл подолання труднощів»). Не зважаючи на таку незначимість, все ж звернемо увагу на те, що чоловіки менше впевнені у здатності загалом подолати труднощі (кількість відповідей «не здатна» у чоловіків дещо більша відповідної кількості для жінок), а жінки висловлюють більше коливальності у виборі найбільш характерної відповіді (кількість відповідей «важко відповісти» для жінок перевищує відповідну кількість для чоловіків).

Особливістю очікувань стосовно подолання економічних труднощів є те, що, якщо громадяни зберігають впевненість у спроможності країни їх (труднощі) подолати упродовж принаймні кількох років, то стосовно найближчих місяців відчувається певне посилення занепокоєнь (таблиця «Як зміниться економічне становище в Україні у найближчі три місяці»). У літній період спостерігається деяке погіршення очікувань стосовно змін економічного становища в країні – відбулося зростання негативної різниці у чисельності тих, хто вірить у зміни на краще, і тих, хто очікує погіршення (до -27 процентних пунктів, тобто до рівня, який спостерігався восени 2022р., коли настрої та очікування українців та їх оцінки розвитку, хоча вже були вельми позитивні, однак все ще відображали високі ризики ескалації. Так само, 14% респондентів не мають однозначної відповіді).

Гендерний розподіл подолання труднощів, % відповідей

	Травень 2021р.			Листопад 2022р.			Лютий-березень 2023р.			Липень 2023р.		
	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін	Заг	Чол	Жін
Здатна подолати упродовж найближчих кількох років	19,2	19,3	19,2	44,1	46,1	42,5	49,4	49,6	49,4	42,7	42,0	43,2
Здатна подолати у більш віддаленій перспективі	47	48,2	46,1	39,9	38,5	40,9	35,9	35,6	36,1	41,7	42,2	41,2
Не здатна	22,7	23,7	22,0	8,8	9,4	8,3	3,4	3,8	3,1	6,4	7,8	5,3
Важко відповісти	11	8,9	12,8	7,2	6,0	8,2	11,3	11,0	11,5	9,2	8,0	10,2

Як зміниться економічне становище в Україні у найближчі три місяці, % відповідей

	Травень 2021р.	Листопад 2022р.	Лютий-березень 2023р.	Липень 2023р.
Зміниться на краще	11,8	11,3	13,4	7,8
Зміниться на гірше	22,1	36,8	22,7	34,9
Не зміниться	55,7	37,6	45,3	42,9
Важко відповісти	10,5	14,3	18,5	14,4
Баланс (позит – негат)	-10,3	-25,5	-9,3	-27,1

Проміжний висновок 5. Чітке визначення суспільних цілей і впевненість у правильності руху країни сприяло зростанню соціального оптимізму і віри в майбутнє, а з тим і суттєвому покращенню очікувань стосовно здатності України подолати існуючі проблеми і труднощі (див. Проміжний висновок 1). Особливістю ж очікувань стосовно подолання економічних труднощів є те, що, якщо громадяни зберігають впевненість у спроможності країни їх (труднощі) подолати упродовж принаймні кількох років, то стосовно найближчих місяців відчувається певне посилення занепокоєнь і деяке погіршення очікувань стосовно змін економічного становища в країні.

У пошуку економічної складової. Вказані питання як складові досліджень лежать в основі структурних компонент розроблюваного Центром Разумкова *Індексу економічної спроможності та самопочуттів домогосподарств*. Звичайно, необхідною складовою такого Індексу має стати економічна компонента, яка визначатиметься інформацією, що надаватиметься Держстатом.

Як вказано, у довоєнний період Центром Разумкова упродовж років проводилися систематизовані дослідження стосовно різноманітних аспектів соціально-економічного і суспільно-політичного середовища України. Практичний досвід довів, що соціологічні опитування, як суб'єктивний погляд на розвиток країни, є важливою складовою-доповненням до статистичних економічних (об'єктивних) показників (врізка «*Співвідносність об'єктивних і суб'єктивних показників розвитку країни*»).

СПІВВІДНОСНІСТЬ ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Серед найважливіших індикаторів опитувань Центру Разумкова була самооцінка громадян України спрямованості напрямів змін у країні. При цьому, у період до 2022 р. визначальною для оцінки «правильності руху» була економічна складова, рівень добробуту родини, впевненість у «завтрашньому дні». За припущеннями, якщо респондент характеризував розвиток подій у правильному напрямі, у більшості випадків це означало, що й стосовно власного добробуту особа має позитивні поточні і віддалені очікування. Негативні ж відповіді означають погіршення бачення власної спроможності забезпечення добробуту родини.

Поряд з цим, оцінка об'єктивних змін в країні ґрунтувалася на аналізі статистичних показників. Запроваджений на цій основі Центром Разумкова **Індекс економічної спроможності населення (Індекс)**, охоплював близько 20 соціально-економічних показників (базовими виступали динаміка середньої заробітної плати, реальна купівельна спроможність, заощадження та ін.), характеризував не лише традиційно розглядувану купівельну спроможність населення, але й економічну стійкість – здатність «усередненого» домогосподарства (сукупності більшості домогосподарств чи суспільства в цілому) до життєдіяльності за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу.

Звичайно, значну (а в окремі періоди навіть визначальну) роль у психологічному сприйнятті «правильності» розвитку ситуації в країні відіграють поточний економічний стан і економічна стійкість домогосподарств. Тому й динаміка самопочуття цілком може співвідноситись з динамікою економічних індикаторів. Так, упродовж всього 2020р. в умовах значного погіршення добробуту, у т.ч. внаслідок провальної антикоронавірусної політики, відбувалось «синхронізоване» зниження показників Індексу і значень оцінок самопочуття, які наприкінці 2020р. впали на мінімальних рівнів (діаграма «*Правильність руху країни та Індекс економічної спроможності*»).

Правильність руху країни (баланс оцінок-відповідей, ліва шк.) та Індекс економічної спроможності (права шк.)

Зауважимо, що вказані взаємозв'язки не є лінійними. Так, економічна ситуація почала покращуватись у 2021 р. – з початку року заробітні плати демонстрували прискорене зростання – у березні середня зарплата вперше перевищила \$500 (у номінальному еквіваленті), відбувся помітний приріст депозитів населення, відновилося зростали обсягів коштів. При цьому, весняно-літній період характеризувався сталістю житлово-комунальних тарифів, що суттєво підвищує обсяги «вільних» ресурсів у домогосподарств, а з тим і їх поточну купівельну і платіжну спроможність, що відобразилось у помітному зростанні значення Індексу.

Однак, це лише один бік «медалі» 2021 р. Результати опитувань Центру Разумкова стосовно «правильності руху» вказували на різке відновлення розчарування (і навіть роздратування) українців у владних діях, неприхованим зростанням корупції, сумнівною спрямованістю державних видатків («дороги замість безпеки»). Відтак, з квітня спостерігалось прискорене наростання «розриву» у динаміках Індексу та оцінок правильності руху – економічне покращення вже не могло «компенсувати» втрати, упущення, недоліки в інших суспільних, соціальних і гуманітарних сферах. Загалом, зростання вказаного розриву є **свідченням наростання невдоволення суспільства владними діями** (навіть в умовах певної економічної стійкості).

На жаль, війна зруйнувала, крім іншого, всі інформаційні потоки (наслідком стала практична відсутність статистичної інформації), і неперервність досліджень в рамках Індексу економічної спроможності була перервана російською агресією у лютому 2022 р. Більше того, підходи «мирного» часу до дослідження суб'єктивних та об'єктивних взаємозв'язків не можуть бути прийнятні для форс-мажорних середовищ, а методика мирного періоду не може бути перенесена на військовий стан. Тому у повоєнний період вимагатимуться інші модельні підходи.

Проміжний висновок 6. Значну роль у психологічному сприйнятті «правильності» розвитку ситуації в країні відіграють поточний економічний стан (рівень добробуту родини) і економічна стійкість домогосподарств, а також т.зв. впевненість у «завтрашньому дні» - якщо респондент характеризував розвиток подій у правильному напрямі, у більшості випадків це означало, що й стосовно власного добробуту особа має позитивні поточні і віддалені очікування. Однак, економічне покращення не може «компенсувати» втрати, упущення, недоліки в інших суспільних, соціальних і гуманітарних сферах. А відтак – зростання розриву між динаміками (покращання) добробуту і (погіршення) суспільно-політичної атмосфери є свідченням наростання невдоволення суспільства владними діями.

Нинішній стан економічної складової самопочуття українців. Визначальні складові соціально-економічного середовища – економічне зростання, добробут, гідна, добре оплачувана робота, збалансований розвиток регіонів – взаємопов'язані, що потребує системних і комплексних заходів і дій, завдяки яким підтримується належний рівень заробітних плат і повна зайнятість, зменшуються внутрішні міграційні процеси, мінімізуються процеси відтоку робочої сили та утікання людського капіталу⁵.

Слід визнати, що війна суттєво вплинула на добробут домогосподарств, у т.ч. з-за загибелі членів сімей, руйнації і знищення будівель, виробничих втрат, а з тим і зайнятості та ін. Поряд з цим, як вказують розглядувані вище соціологічні дослідження, виробництво поступово починає відновлюватися, внаслідок чого зростає попит на робочу силу, а з тим – відновлюються тенденції до підвищення заробітних плат.

⁵ Докладніше див.: Економічні складові повернення. / К.: Центр Разумкова, 2023, <https://razumkov.org.ua/images/2023/07/24/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>

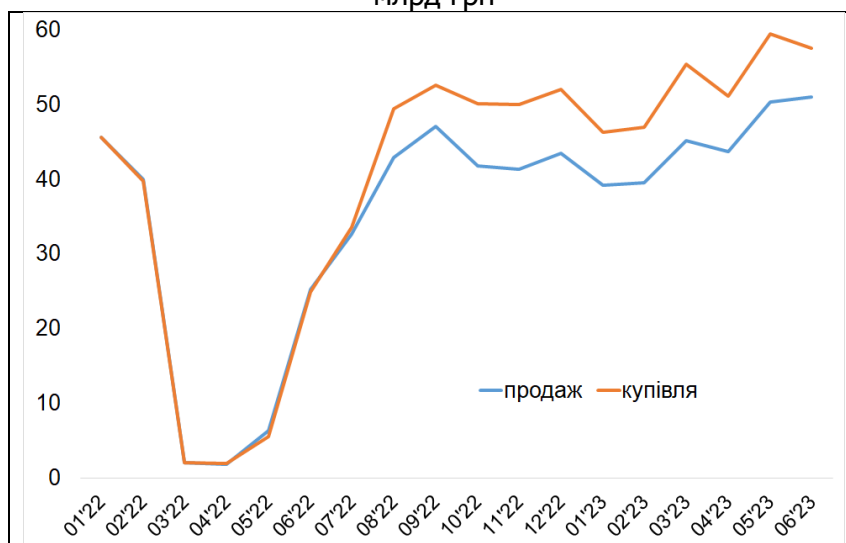
Так, відповідно до розрахунків Пенсійного фонду (для обчислення пенсійних виплат у 2023 р.) середня номінальна зарплата поступово зростала з початку року (діаграма «Середня номінальна заробітна плата», останні дані – березень 2023 р.).

Поряд з цим, вже у серпні середня зарплата може перевищити 17,5 тис. грн – саме такою є медіана заробітних плат за даними понад 176 тис. вакансій, розміщених на [на сайті Work.ua](https://work.ua), за останні 3 місяці. Що означає зростання реальної заробітної плати (з врахуванням інфляції) на 5-7% (порівняно з відповідним періодом попереднього року). Звичайно, це стає можливим саме завдяки готовності вітчизняного бізнесу до відновлення діяльності на конкурентних засадах (як підприємств країни-кандидата до вступу до ЄС).

Ще одним важливим індикатором фінансового стану населення країни є доступність іноземної валюти. Оскільки населення традиційно розглядає готівкові долари у якості надійного ресурсу для довгострокових заощаджень (що формує значний попит на них), то в умовах чинних ризиків, пов'язаних з можливою подальшою військовою ескалацією, купівля готівкової валюти стає характерною поведінкою домогосподарств. Такий попит населення значною мірою задовольняється через політику НБУ.

**Обсяги купівлі/продажу населенням готівкової іноземної валюти,
млрд грн**

Навіть у такому чутливому сегменті як здійсненні операцій з продажу готівкової іноземної валюти населенню, НБУ ще у 2022 р. (тільки-но поліпшилась ситуація на фронті) розширив

можливості для населення у придбанні валюти. І останніми місяцями населення навіть купує валюти більше, ніж продає, приблизно на 20% (діаграма «Обсяги купівлі/продажу населенням готівкової іноземної валюти»).

Сьогодні є підстави стверджувати – чим більша частина території України звільнятиметься від загарбників, тим більше домогосподарств потребуватиме коштів на відновлення. Одним з індикаторів, який набуває ознак економічного параметра, є результати відповіді на питання про те, на скільки часу домогосподарствам для забезпечення життєдіяльності вистачить заощаджених ресурсів. Липнєве дослідження Центру Разумкова вказує на суттєві часові обмеження. Зокрема, понад половини опитаних зможуть протриматись не більше 1 місяця (таблиця «Час, на який домогосподарствам вистачить заощаджених ресурсів»). Звичайно, це низький показник, який вказує на рівень виживання домогосподарства, проте аж ніяк не його включеність у процеси відновлення чи конкурентні процеси.

Час, на який домогосподарствам вистачить заощаджених ресурсів,
% відповідей

Кілька років	Рік і більше	Півроку і більше	Менше півроку	1 місяць	Немає заощаджень	Важко відповісти
2	4,5	8,2	23,8	23,4	29,8	8,4

Проміжний висновок 7. Як вказано вище, економічний стан вітчизняних підприємств послідовно покращується (Проміжний висновок 2), виробництво поступово починає відновлюватися, внаслідок чого зростає попит на робочу силу і закладається економічна основа підвищення заробітних плат. Оцінювання ж громадянами ситуації на споживчих ринках як на поточний період, так і на найближче майбутнє супроводжується ризиковими очікуваннями стосовно забезпечення реального добробуту домогосподарств. Чим більша територія України звільнятиметься від загарбників, тим більше домогосподарств потребуватиме коштів на відновлення, що вимагає послідовних владних дій, спрямованих на заробляння (а не отримання у якості допомоги) громадянами грошових ресурсів як винагороду за продуктивну працю.

Висновки для політики відновлення та її суспільної підтримки. Аналіз результатів окремих досліджень громадської думки, в умовах відсутності або крайньої обмеженості економічної інформації, набуває особливе значення, оскільки може слугувати «підказкою» стосовно позитивних змін і «вузьких місць», які створюють, відповідно, стимули і бар'єри на шляху розвитку країни та її найближчих перспектив. Одним з ключових у такому аналізі є відповідь на питання про правильність руху країни. При всій суб'єктивності відчуттів громадян стосовно «правильності», динаміка результатів оцінювання може витупати важливим синергетичним індикатором напрямку розвитку країни.

Після початку широкомасштабної війни оцінки громадян у частині правильності руху країни стали помітно більш оптимістичними, ніж були у довоєнний період, і сьогодні підтверджують оптимізм і впевненість у правильності обраного шляху. Це віддзеркалює віру громадян у те, що країна, яка перемагає кривавого ворога, знайде спроможність і взаєморозуміння своїх громадян у створенні нової держави, вільної від корупції і зухвальства, а з тим – знаходитиме раціональні виважені рішення проблем нового демократичного будівництва (*Проміжний висновок 1*). При цьому, чоловіки є більш категоричними порівняно з жінками у однозначності оцінювання правильності руху, жінки ж схильні до меншої строгості в однозначності (*Проміжний висновок 3*).

Значну роль у психологічному сприйнятті «правильності» розвитку ситуації в країні відіграють поточний економічний стан (рівень добробуту родини) і економічна стійкість домогосподарств, а також т.зв. впевненість у «завтрашньому дні» - якщо респондент характеризував розвиток подій у правильному напрямі, у більшості випадків це означало, що й стосовно власного добробуту особа має позитивні поточні і віддалені очікування. Зберігаючи позитивну

налаштованість на зміни, домогосподарствам потребується результативна допомога і сприяння у покращенні соціально-економічного стану (*Проміжні висновки 6 і 7*).

Водночас, результати досліджень вказують що економічний стан підприємств послідовно (хоча й повільно) відновлюється, і бізнес, раціонально оцінюючи поточну ситуацію і розвиток подій, є і залишається **оптимістично налаштованим** на зміни (*Проміжний висновок 2*). Відтак, саме зміцнення бізнесу є основою дієвої підтримки, а базисом стійкого збалансованого зростання і розвитку є створення умов для міцного конкурентоспроможного економічного середовища, яке надасть громадянам високо продуктивні добре оплачувані робочі місця. Серед таких напрямів дій виокремлюються (і не вичерпуються лише вказаними)⁶:

- збереження стимулюючої фіскальної політики (зокрема, податкових пільг) для прискореного відновлення і запровадження нових проектів у сферах безпеки і оборони, узгоджених з НАТО;
- у співпраці з партнерськими країнами запровадження інструментів страхування підприємницької діяльності від воєнно-політичних ризиків;
- за допомогою партнерських країн створення спеціальних програм реабілітації і зайнятості, зорієнтованих на залучення ветеранів війни, включення їх не лише у виробничі процеси, але й процеси державного і регіонального управління, розбудову системи соціального захисту осіб, які фізично і психологічно постраждали від війни та ін.

Одним з найголовніших є висновок про те, що нинішній високий рівень довіри до Президента ґрунтується на максимально високій довірі до ЗСУ, саме завдяки чому відбувається зміцнення і консолідація країни (*Проміжний висновок 4*). Така довіра має закріплюватися позитивними змінами в інших сферах соціально-економічного і суспільно-політичного життя країни, що підтверджуватиметься результатами відповідей стосовно правильності руху, а також оцінками діяльності владних інститутів.

Наголосимо, чітке визначення суспільних цілей і впевненість у правильності руху країни сприятимуть зростанню соціального оптимізму і віри в майбутнє, а з тим і суттєвому покращенню очікувань стосовно здатності України подолати існуючі проблеми і труднощі (*Проміжний висновок 5*). А позитивні результати у відповідях респондентів стосовно як правильності руху, так і довіри до Президента мають синергетичний ефект і слугують зміцненню і консолідації суспільства задля розвитку і покращення добробуту.

⁶ Докладніше див.: Богдан Т. Дайте бізнесу спокій і він розвиватиметься: чи працює ця формула під час війни? – <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/2/702842/>